

ДОДЕРЖАННЯ УМОВ ЧИННОСТІ ПРАВОВИХ АКТІВ ЯК КРИТЕРІЙ ЇХ ЕФЕКТИВНОСТІ

Постановка проблеми. Одним із основних завдань учасників правотворчої діяльності є оцінка ефективності ухвалених правових актів, їх удосконалення та адаптація до актуальних потреб людини, суспільства, держави. Проте відсутність чіткого розуміння критеріїв ефективності правових актів та їх змісту ускладнюють учасникам правотворчої діяльності виконання зазначених завдань. Серед критеріїв ефективності правових актів, які є недостатньо дослідженими в сучасній доктрині права, є додержання умов чинності (дійсності) цих актів, що зумовлює актуальність цього теоретичного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові проблеми ефективності правових актів досліджувались багатьма вченими-юристами, зокрема, В. Авер'яновим, С. Бобровник, В. Головченко, Л. Горбуною, С. Гусарєвим, Л. Купіною, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, П. Рабіновичем, В. Риндюк, О. Скрипнюком, М. Теплюком, В. Цветковим, Ю. Шемшученком, О. Ющиком. Проте вченими не було досліджено такої юридичної конструкції, як «додержання умов чинності (дійсності) правових актів» у контексті критеріїв ефективності правових актів.

Мета статті. Метою цієї статті є дослідження змісту та сутності юридичної конструкції «додержання умов чинності (дійсності) правових актів» як критерію їхньої ефективності.

Основні результати дослідження. Ефективність будь-якого явища традиційно розглядається як досягнення певних цілей з мінімально можливими витратами. У доктрині права, виходячи з розуміння права як регулятора суспільних відносин, вчені-правознавці визначають ефективність права як співвідношення фактичних результатів здійснення норми права та декларованої нею мети, що передбачається нормотворцем при ухваленні відповідних правових актів (законів, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України тощо). Ця мета, зважаючи на наявність засобів і умов її досягнення, може бути найближчою або ж перспективною. За сферою суспільного життя, якої вона стосується, розрізняють економічні, політичні, екологічні, духовні та інші цілі нормативних актів. Якщо зміст мети цих актів становлять саме юридичні наслідки (тобто зміни у правовому статусі певної групи суб'єктів або в конкретних правах і обов'язках персоніфікованих суб'єктів), можна говорити про юридичну ефективність права. В усіх інших випадках йдеться про загальносоціальну (економічну, політичну, екологічну, духовну та ін.) ефективність права [1, с. 369–370].

Сутнісна й змістова оцінка ефективності права потребує розробки відповідних критеріїв. У загальному розумінні критерій (від лат. *critérium*) – підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило; мірило істинності, вірогідності людських знань, їх відповідності об'єктивній дійсності [2, с. 349].

Критерії ефективності права є мірою оцінки, найсуттєвішими, часто комплексними показниками, які дають змогу визначити, класифікувати та оцінити різні аспекти дії права й характеристики його якості, відповідність потребам та інтересам суспільства. Критерій ефективності права можна визначити як ступінь досягнення цілей права та міру досягнення бажаного стану об'єктом правового впливу.

У науковій юридичній літературі зазначається, що до критеріїв ефективності правових норм необхідно відносити: цілі правового регулювання, встановлені законодавцем при формулюванні

норми права та ступінь їх досягнення через реалізацію норми права; результат дії норми права; наявність доведеного причинного зв'язку між результатом та дією конкретної правової норми; реальна можливість для реалізації правової норми; внутрішні властивості правових норм; рівень правосвідомості та правової культури суспільства; мотиви правозастосування та індивідуальна діяльність суб'єкта правозастосування; часові, матеріальні, кадрові та інші затрати, що були зроблені для реалізації норми права [3, с. 55, 56].

З моменту набуття чинності будь-який правовий акт спричиняє виникнення правового ефекту, певних наслідків, зумовлених цим актом, і з цього часу (залежно від природи акта) його можна вважати джерелом загального або індивідуального правового регулювання.

Водночас недодержання умов чинності (дійсності) правового акта зумовлює правові наслідки у вигляді анулювання правового ефекту такого акта, його недійсність. У випадку недійсності правового акта неможлива його реалізація, тому виключається вплив на права та інтереси фізичних і юридичних осіб, державні та суспільні інтереси, суспільні відносини загалом.

Така недійсність правового акта, залежно від його виду та правової природи, може проявлятися, зокрема, у визнанні:

1) акта (його окремих положень) неконституційним (законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим);

2) протиправним і нечинним нормативно-правового акта чи окремих його положень (постанов Верховної Ради України, указів і розпоряджень Президента України; постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України, постанов Верховної Ради Автономної Республіки Крим; актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів владних повноважень);

3) протиправним і скасування індивідуального акта чи окремих його положень;

4) недійсними рішеннями органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування;

5) недійсним правочину чи його окремої частини;

6) виконавчих документів такими, що не підлягають виконанню;

7) недійсним адміністративного акта.

З цього походить, що критерієм ефективності будь-якого правового акта є додержання умов його чинності (дійсності), що виключає можливість припинення його дії (через визнання недійсним, нечинним тощо), а отже, неефективним.

Залежно від виду і правової природи правового акта слід виділяти різні умови його чинності (дійсності). В юридичній літературі переважно системно досліджуються умови чинності правочинів, що мало наслідком їх відтворення у цивільному законодавстві України (ст. 203 Цивільного кодексу України): зміст правочину не може суперечити ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам; особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності; волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі; правочин має вчинятися у формі, встановленій законом; правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що зумовлені ним; правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей [4]. Проте в літературі залишається відкритим питання комплексу умов чинності інших правових актів, що позначається на правовому регулюванні та його ефективності.

Як правило, умови чинності правових актів (крім правочинів) системно вченими не досліджуються, але окремі з них зазначаються у визначеннях понять певних правових актів, їх ознаках, властивостях, функціях. Це потребує наукового їх узагальнення в контексті забезпечення ефективності правових актів учасниками правотворчої діяльності.

Правові акти за їх юридичною природою поділяють на нормативні та індивідуальні (ненормативні) акти.

У юридичній літературі майже немає відмінностей у розумінні юридичної природи та його сутності. Зазвичай поняття «нормативно-правовий акт» визначають як офіційний письмовий документ, який приймається уповноваженим органом держави і встановлює, змінює, припиняє чи конкретизує

певну норму права. Ці акти знаходяться між собою в ієрархічній підпорядкованості, яка і визначає юридичну силу документа. До нормативно-правових актів належать закони і підзаконні акти (укази і розпорядження глави держави, постанови уряду, акти центральних органів виконавчої влади та ін.). Нормативно-правовий акт відображає волю уповноваженого суб'єкта права, є обов'язковим для виконання, має документальну форму закріплення, забезпечується у виконанні державою [5, с. 192].

Базуючись на доктрині права та Конституції України, Закон України «Про правотворчу діяльність», серед іншого, встановлює, що:

– нормативно-правовий акт – це офіційний документ, прийнятий (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності в установленому Конституцією України та (або) законом порядку у письмовій формі (крім випадків, визначених частиною другою ст. 47 цього Закону), який містить норму (норми) права і розрахований на неодноразову реалізацію;

– закон – це нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою України та (або) на всеукраїнському референдумі в установленому Конституцією України та законом порядку, що регулює найбільш важливі суспільні відносини;

– підзаконний нормативно-правовий акт – це акт, прийнятий (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності на основі та на виконання Конституції України, законів, чинних міжнародних договорів України та спрямований на їх реалізацію; підзаконні нормативно-правові акти мають відповідати Конституції України, законам, чинним міжнародним договорам України, підзаконним нормативно-правовим актам вищої юридичної сили та узгоджуватися між собою [6].

На відміну від нормативно-правових актів як актів, розрахованих на неодноразове застосування, індивідуальні акти конкретизують норми права або визначають їх дійсний зміст і мають форму акта застосування права (правозастосовного акта) або акта тлумачення права (інтерпретаційного акта) [5, с. 192].

Актом застосування права є документ, що ухвалюється уповноваженим публічним компетентним органом після розгляду певної справи. Цей акт: а) має державно-владний характер, тобто обов'язковий для суб'єктів конкретних (спірних) правовідносин; б) приймається публічними органами правозастосування в межах їх повноважень, не може бути результатом делегування повноважень чи санкціонування; в) є формально визначеним, тобто документом з нормативно встановленими реквізитами (атрибутами) та формою; г) має індивідуальний характер, його дія розрахована на конкретизацію правового регулювання щодо певного випадку; д) вичерпується одноразовою реалізацією; е) не має зворотної дії, тобто не поширюється на відносини, які виникають після його прийняття; є) може бути оскаржений чи опротестований у судовому порядку або адміністративному порядку (до вищого в порядку підлеглості органу); ж) спричиняє виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків суб'єктів права; з) має юридичну силу, тобто породжує юридичні наслідки [7, с. 75, 76].

Прикладом застосування акта права є адміністративний акт, тобто рішення / юридично значуща дія індивідуального характеру, прийнята / вчинена адміністративним органом для вирішення конкретної справи та спрямоване / спрямована на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та/або обов'язків окремої особи (осіб).

Прийнятий Верховною Радою України Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17 лютого 2022 року № 2073-IX, який набрав чинності 15 грудня 2023 року, вперше на законодавчому рівні врегулював всю сукупність багатоманітних відносин між органами публічної влади, їх посадовими особами, іншими адміністративними органами, з фізичними та юридичними особами, в тому числі вимоги до адміністративних актів і наслідки їх недотримання. Зокрема, цим Законом встановлено, що за результатами розгляду справи адміністративний орган у межах своїх повноважень ухвалює адміністративний акт, як правило, у письмовій (електронній або паперовій) формі. Прийнятий адміністративним органом адміністративний акт є нікчемним, якщо він містить очевидні значні недоліки, зокрема: 1) в адміністративному акті, прийнятому в письмовій формі, відсутні відомості про адміністративний орган, який його прийняв; 2) відповідно до законодавства адміністративний акт може бути прийнятий лише у стандартизованій формі, але цю вимогу не дотримано; 3) адміністративний акт прийнято адміністративним органом, який не має на це відповідних повноважень; 4) виконання адміністративного акта вимагає вчинення злочину; 5) виконання адміністративного акта є об'єктивно неможливим [8].

Актом тлумачення права (інтерпретаційним актом) є юридичний документ, що приймається відповідним органом держави в межах його повноважень і містить нормативні приписи, спрямовані на роз'яснення норм законів і підзаконних правових актів, та приймаються у процесі офіційного тлумачення правових норм. Слід також зазначити, що порівняно з іншими правовими актами інтерпретаційні акти мають певні особливості: можуть поширюватись як на невизначену кількість суб'єктів, так і на певного суб'єкта; мають формально визначений характер; юридична сила цих актів визначається компетенцією суб'єктів, які їх приймають; ухвалюються на основі нормативно-правових актів і мають чітке призначення – роз'яснити зміст правового припису, а тому не можуть суперечити актам, що роз'яснюються [1, с. 711].

З аналізу наведених характеристик нормативних і ненормативних (індивідуальних) правових актів походить, що чинність (дійсність) певного правового акта визначається необхідністю дотримання умов, зумовлених його правовою природою та визначених законом.

Умови чинності (дійсності) правових актів умовно можна поділити на: загальні, що характерні для будь-яких видів правових актів, та спеціальні, що поширюються на окремі види правових актів.

Узагальнюючи вимоги до правових актів, можна зробити висновок про те, що загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності (дійсності) будь-якого правового акта, полягають у тому, що:

1. Зміст правового акта не може суперечити Конституції і законам України.
2. Зміст правового акта не може суперечити інтересам держави і суспільства, його моральним засадам.
3. Правовий акт має бути прийнятий на підставах, що передбачені Конституцією та законами України.
4. Правовий акт має бути прийнятий (вчинений) у межах повноважень (компетенції), що передбачені Конституцією та законами України.
5. Правовий акт має бути ухвалений у спосіб, що передбачений Конституцією та законами України.
6. Правовий акт має бути прийнятий у формі, що встановлена законом.
7. Волевиявлення особи (органу), яка ухвалює правовий акт, має бути вільним і відповідати його внутрішній волі.
8. Правовий акт має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним.

Висновки. Проблеми недійсності правових актів та їх ефективності тісно пов'язані між собою. Їх взаємозв'язок полягає в тому, що, як правило, ефективним може бути лише чинний (дійсний) правовий акт. Правовий акт, що є або визнаний нечинним, не породжує будь-яких правових наслідків. Саме тому критерієм ефективності будь-якого правового акта є додержання умов його чинності (дійсності) під час його ухвалення.

Список використаних джерел

1. Юридична енциклопедія: у 6 т. / ред. Ю. С. Шемшученко [та ін.]; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2: Д–Й, 1999. 744 с.
2. Словник української мови: [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід [та ін.]. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 4: І–М / ред. тому: А. А. Бурячок, П. П. Доценко. 1973. 840 с.
3. Купіна Л. Ф. Критерії ефективності правових норм. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*, 2017. № 32. С. 51–57.
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 31.03.2024)
5. Юридична енциклопедія: у 6 т. / ред. Ю. С. Шемшученко [та ін.]; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 4: Н–П, 2002. 720 с.
6. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20/conv#n110> (дата звернення: 31.03.2024)
7. Юридична енциклопедія: у 6 т. / ред. Ю. С. Шемшученко [та ін.]; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 1: А–Г, 1998. 672 с.

8. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20/conv#n583> (дата звернення: 31.03.2024)

Reference

1. Yuridichna encyklopediya: u 6 t. / red. Yu. S. Shemshuchenko [ta in.]; NAN Ukrayini, In-t derzhavi i prava im. V. M. Koreckogo. Kyiv: Ukrayinska encyklopediya im. M. P. Bazhana, 1998. T. 2: D–J, 1999. 744 s.
2. Slovník ukrajinskoyi movi: [v 11 t.] / AN Ukrayinskoyi RSR, In-t movoznav. im. O. O. Potebni; redkol.: I. K. Bilodid [ta in.]. Kyiv: Nauk. dumka, 1970–1980. T. 4: I–M / red. tomu: A. A. Buryachok, P. P. Docenko. 1973. 840 s.
3. Kupina L. F. Kriteriyi efektyvnosti pravovih norm. *Naukovij chasopis Nacionalnogo pedagogichnogo universitetu imeni M. P. Dragomanova*, 2017. № 32. S. 51–57.
4. Civilnij kodeks Ukrayini: Zakon Ukrayini vid 16.01.2003 r. № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (data zvernennya: 31.03.2024)
5. Yuridichna encyklopediya: u 6 t. / red. Yu. S. Shemshuchenko [ta in.]; NAN Ukrayini, In-t derzhavi i prava im. V. M. Koreckogo. Kyiv: Ukrayinska encyklopediya im. M. P. Bazhana, 1998. T. 4: N–P, 2002. 720 s.
6. Pro pravotvorchu diyalnist: Zakon Ukrayini vid 24.08.2023 r. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20/conv#n110> (data zvernennya: 31.03.2024)
7. Yuridichna encyklopediya: u 6 t. / red. Yu. S. Shemshuchenko [ta in.]; NAN Ukrayini, In-t derzhavi i prava im. V. M. Koreckogo. Kyiv: Ukrayinska encyklopediya im. M. P. Bazhana, 1998. T. 1: A–G, 1998. 672 s.
8. Pro administrativnu proceduru: Zakon Ukrayini vid 17.02.2022 r. № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20/conv#n583> (data zvernennya: 31.03.2024)

Окунев І. С. Додержання умов чинності правових актів як критерій їх ефективності

У статті досліджуються питання щодо визначення умов чинності (дійсності) правових актів як критерію їх ефективності. Проаналізовано концептуальні підходи до визначення зазначених умов на прикладі різних правових актів. На основі результатів наукових здобутків і доктринальних положень, здійснених у сфері правових актів, зроблено спробу визначити загальні умови чинності (дійсності) правових актів.

Ключові слова: правові акти, чинність, дійсність, недійсність, умови чинності, умови дійсності.

Okuniev I. S. Compliance with the conditions of validity of legal acts as a criterion for their effectiveness

One of the main tasks of participants in law-making activities is to assess the effectiveness of adopted legal acts, their improvement and adaptation to the actual needs of a person, society, state. However, the lack of a clear understanding of the criteria for the effectiveness of legal acts and their content make it difficult for participants in law-making activities to perform these tasks. Among the criteria for the effectiveness of legal acts that are insufficiently studied in the modern doctrine of law is the observance of the conditions for the validity (validity) of these acts, which determines the relevance of its theoretical study.

The purpose of this article is to study the content and essence of the legal construction of “compliance with the conditions of force (validity) of legal acts” as a criterion for their effectiveness.

The question of determining the conditions of force (validity) of legal acts as a criterion of their effectiveness is investigated. Conceptual approaches to the definition of these conditions are analyzed on the example of various legal acts. On the basis of the results of scientific achievements and doctrinal provisions made in the field of legal acts, an attempt was made to determine the general conditions for the validity (validity) of legal acts. General requirements, the observance of which is necessary for the validity (validity) of any legal act, are that: the content of the legal act cannot contradict the Constitution and laws of Ukraine; the content of a legal act cannot contradict the interests of the state and society, its moral principles; the legal act must be adopted on the grounds provided for by the Constitution and laws of Ukraine; the legal act must be adopted (committed) within the powers (competence) provided by the Constitution and laws of Ukraine; the legal act must be adopted in the manner prescribed by the Constitution and laws of Ukraine; the legal act must be adopted in the form established by law; the will of the person (body) adopting the legal act must be free and correspond to his inner will; the legal act should be aimed at the real occurrence of legal consequences caused by it.

The problems of invalidity of legal acts and their effectiveness are quite closely related. Their relationship is that, as a rule, only a valid (valid) legal act can be effective. A legal act that is or is recognized as invalid does not give rise to any legal consequences. That is why, the criterion for the effectiveness of any legal act is compliance with the conditions of its validity (validity) when it is adopted.

Key words: legal acts, validity, reality, invalidity, conditions in force, conditions of reality.

DOI: 10.33663/2524-017X-2024-15-370-374